

УРАХУВАННЯ ХАРАКТЕРУ БІЛІНГВІЗМУ ПРИ ВИВЧЕННІ МОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОДУНАВ'І

У статті описано досвід організації роботи з урахування характеру білінгвізму при вивченні російської мови як мови регіонального спілкування в українському Подунав'ї. Запропоновано найбільш ефективні методи і прийоми проведення такої роботи.

Ключові слова: білінгвізм, мова регіонального спілкування, транспозиція, орфографічні уміння і навички.

Важливим завданням сучасного освітнього процесу є виховання мовної культури громадян, поваги до державної мови і мов національних меншин України. Серед них – російська, що розглядається як мова одного із найчисленніших народів нашої держави; мова, якою створюється частина культури України; мова контакту з іншими народами (одна зі світових мов), а на території українського Подунав'я – ще і як мова регіонального спілкування.

Відомо, що спорідненість російської та української мов, спільність їх походження і близькість історичного розвитку призвели до наявності в них великої кількості подібних елементів. Значна схожість пояснюється близькістю фонетичної, графічної, словотвірної систем і граматичного складу мов, а також тим, що український правопис у своєму розвитку і становленні орієнтувався на російський правопис, норми якого були упорядковані раніше.

Усі структурні рівні (фонетична система, граматична будова і словниковий склад) української та російської мов мають специфічні особливості, що зумовлено розвитком кожної із близькоспоріднених мов за своїми внутрішніми законами, в різних історичних умовах.

Усе це свідчить про те, що при вивченні української та російської мов важливо враховувати їх взаємодію і пам'ятати, що засвоєння однієї мови за допомогою іншої, на думку Л. С. Виготського, «відбувається не через нове звернення до предметного світу і не шляхом повторення раз уже пройденого процесу, а через іншу, раніше засвоєну мовленнєву систему, яка стоїть між знову засвоюваною мовою і світом речей» [2, с. 232].

Тож, оскільки російська мова вивчається в українському Подунав'ї в екстериторіальних умовах, то необхідно зважати на особливості близькоспорідненого оточення. Ця проблема не є новою, вона досліджувалася багатьма вченими, зокрема, Н. М. Арват, М. Т. Барановим, А. М. Богуш, І. П. Гудзик, Г. М. Іваницькою, Л. В. Вознюк, Є. П. Голобородько, І. М. Мельничайком, Н. А. Пашковською, М. І. Пентилюк, О. Н. Хорошковською. Проте на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти розгляду будь-якої проблеми, зокрема й обраної нами.

На основі подібності й відмінностей змісту, наприклад, в орфографічній системі російської та української мов виокремлюється 4 групи правил: 1) такі, що співпадають в обох мовах; 2) такі, що частково співпадають; 3) протилежні; 4) специфічні.

У випадку повного збігу деяких категорій і форм потрібно спиратися на знання учнів з рідної (української) мови. Позитивне перенесення умінь і навичок з однієї мови в іншу слідом за М. М. Шанським називаємо транспозицією. Однією із її вимог є компресія матеріалу, котра зводиться до того, що теоретичні відомості, які

співпадають, «вивчаються на уроках з другої близькоспорідненої мови менш детально, а система вправ будується з урахуванням того, що вона повинна не формувати заново вміння і навички, а вдосконалювати і закріплювати їх, оскільки вони формуються на уроках української мови» [1, с. 45]. На практиці врахування транспозиції виражається формулою «як у рідній мові», при цьому зростає самостійність учнів, вивільняється час на опанування специфічного матеріалу.

Метою цієї статті є показ можливих шляхів урахування характеру білінгвізму під час опанування російської мови в загальноосвітніх школах українського Подунав'я.

Наприклад, при вивченні розділу «Лексика» з російської мови особлива увага повинна приділятися засвоєнню учнями лексичного і граматичного значень слів, оскільки саме ця тема сприяє формуванню в учнів навичок монологічного мовлення, але розвиток мовлення повинен складати нерозривне ціле з удосконаленням орфографічних навичок.

У рамках експериментальної методики зверталась особлива увага на повний збіг фактів в українській і російській мовах. Так, визначаючи лексичне значення слів *олимпиада*, *вершина*, *величина*, *велосипед*, *пенал*, *вокзал* тощо, учні працювали з тлумачними словниками російської та української мов, встановлювали їхню тотожність. Потім вони пояснювали правопис у цих словах ненаголошених голосних, що перевіряються наголосом, і запам'ятовували слова, які неможливо перевірити, проводили етимологічний аналіз. Порівнюючи орфографію цих слів у російській та українській мовах, учні робили висновок про те, що, маючи тотожне лексичне значення, вони й пишуться однаково.

При частковому збігові, коли значення слова в одній із близькоспоріднених мов відрізняється деякими семами, школярі усвідомлювали особливості вживання слова з урахуванням цієї різниці. Подібна робота була організована при вивченні міжмовних омонімів. Так названі, за твердженням М. Кочергана, слова двох контактуючих мов, які повністю або в основній частині співпадають за формою, але розрізняються змістом [3, с. 389]. Наприклад, учням пропонувалося перекласти російською мовою слова типу *голова*, *держава*, *полоса* та ін. За допомогою тлумачних словників вони визначали значення цих слів, порівнювали їх, з'ясовували відмінності, складали речення з урахуванням різних відтінків значення. Робили висновок про те, що подібні слова в російській та українській мовах, хоч і мають відмінності у значеннях, але на письмі фіксуються однаково.

Нами розроблено й запропоновано учням наступні види вправ для колективної та самостійної роботи. Обов'язковим при їх виконанні було пояснення правопису слів, що вивчаються. Відбираючи мовний матеріал, ми дотримувалися також мети розвитку мовлення учнів і підвищення рівня їх орфографічної компетентності.

Так, учні визначали лексичне й граматичне значення поданих слів, підкреслювали всі орфограми, знаходили слова, які а) однаково вимовляються і пишуться в обох близькоспоріднених мовах; б) вимовляються і пишуться по-різному: *горный хребет* – *гірський хребет*; *бурый медведь* – *бурий ведмідь*; *поздняя весна* – *пізня весна*; *богатый человек* – *багата людина*; *большой кочан капусты* – *великий качан капусти*; *горячий кофе* – *гаряча кави*; *честный человек* – *чесна людина*.

Далі школярі виписували зі шкільного тлумачного словника російської мови слова з орфограмою «Ненаголошені голосні в корені слова, що перевіряються наголосом», перекладали їх українською мовою і порівнювали їх лексичне значення, з'ясовували, чи є відмінності. Варто зауважити, що з метою попередження появи

помилку треба навчити учнів записувати перевірене слово перед тим, що перевіряється, наприклад, за зразком:

(вїшнїя) вїшнїевый сад – (вїшнїя) вїшнїевий сад.

У наступній вправі школярі перекладали наведені нижче слова російською мовою, визначали їх лексичне значення за допомогою тлумачного словника, підкреслювали й пояснювали всі відомі їм орфограми, складали зі словами словосполучення, а потім текст: *ясний, небо, щебетання, птахи, пробудження, життя, голубий, пролісок, колір, земля, бруньки, дерево, весна, природа, тіні, гілля, переплетений, дзвінкий, голоси.*

При вивченні багатозначних і однозначних слів учням було запропоновано, наприклад, користуючись словниками, перекласти подані нижче слова російською мовою, визначити кількість значень цих слів в обох мовах, скласти до кожного випадку речення, зробити висновок про подібність і відмінності багатозначних і однозначних слів у російській та українській мовах, знайти й пояснити всі орфограми: мова, зірка, корінь, календар, біографія, коса, клас, вітряний, веселощі.

Опановуючи синоніми російської мови, школярі виконували завдання дібрати до поданих іменників близькі за значенням слова, перекласти їх російською мовою і визначити різницю в значенні цих слів в обох мовах, пояснити правопис слів: *старанність, мир, границя, страх, в'язанка, стежка, сміливість.*

На наступному уроці пропонувалося з'ясувати смислову різницю іменників, які стоять під одним номером, спочатку в українській, потім у російській мові, порівняти й зробити висновок про відмінності у значенні іменників української та російської мов, списати, вставляючи пропущені букви:

I. 1) Дощ, хлющ, злива. 2) Рукавичка, рукавиця. 3) Частокіл, пліт, тин, ліса. 4) Друг, приятель. 5) Відкриття, знахідка.

II. 1) Дождь, лив..нь. 2) П..рчатка, рук..вица. 3) Ч..стокол, пл..тень. 4) Друг, пр..атель. 5) Открытие, нахо..ка.

Транспонування знань із української мови в російську здійснювалося також при вивченні розділу «Будова слова. Орфографія».

Наприклад, вивчаючи тему «Букви Е, И в приставках ПРЕ-, ПРИ-», школярі перекладали слова російською мовою, з'ясовували значення префікса ПРЕ-, зіставляли його в обох мовах, наводили свої приклади, складали речення з поданими словами, підкреслювали всі знайомі їм орфограми: *пречудовий, прегарний, премудрий.*

Далі учні зіставляли пари слів, визначали значення префікса ПРИ- в обох мовах, робили висновок про його написання в російській та українській мовах: *пришкольный – пришкільний; приклеить – приклеїти; приостановить – призупинити; припадать – припадати; придумать – придумати* тощо.

Після виконання завдань школярам пропонувалося сформулювати узагальнене правило про правопис префіксів ПРЕ- і ПРИ- в російській та українській мовах.

Таким чином, при вивченні російської мови як близькоспорідненої українській максимально повно враховувалася пряма транспозиція, коли знання з української мови слугували базою для засвоєння російської, що, звичайно, економило час для вироблення в учнів навичок з російської мови, виховувало самостійність.

При частковому збігові мовних фактів або відсутності адекватних форм у тій і іншій мовах використовувався, поряд із зіставленням, прийом протиставлення.

Так, опановуючи написання НЕ із заперечними займенниками, учні самостійно розглядали таблицю, готували усне висловлювання, користуючись питаннями, наведеними після неї:

В русском языке	В украинском языке
1. Никто, ничто, никакой. 2. Некого спросить. 3. Не к кому обратиться.	1. Ніхто, ніщо, ніякий. 2. Нема кого запитати. 3. Нема до кого звернутися.
1. Сравните написание отрицательных местоимений в русском и украинском языках. 2. Отличается ли написание местоимений с приставкой НИ- в русском и украинском языках? 3. Какие сочетания слов украинского языка соответствуют русским отрицательным местоимениям с приставкой НЕ-? 4. Каким правилом регулируется слитное и раздельное написание приставок НЕ- и НИ- в русском языке и НИ- в украинском? 5. Какой бы вы сделали вывод о написании отрицательных местоимений в русском и украинском языках? Используйте свои примеры.	

У наступному завданні школярі вписували а) слова і словосполучення, написання яких збігається з українською мовою; б) слова і словосполучення, написання яких не збігається в обох мовах, складали невеличкий текст, використовуючи наведені форми: *ничей, некого искать, ни у кого, не с кем, не к кому идти, ни с кем.*

Таким чином, застосування знань учнів з української мови для розуміння мовних фактів російської мови сприяло кращому їх усвідомленню в обох мовах, а також їх диференціації, що підвищувало ефективність роботи по засвоєнню навчального матеріалу з російської мови, формуванню міцних орфографічних навичок, їх удосконаленню. Така організація діяльності учнів створювала умови для правильного використання мовних явищ в усному і писемному мовленні школярів.

Список використаних джерел

1. Баранов М. Т., Иваницкая Г. М. Обучение орфографии в 4-8 классах : [пособие для учителя] / М. Т. Баранов, Г. М. Иваницкая. – К. : Радянська школа, 1987. – 224 с.
2. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования : Мышление и речь / под ред. А. Н. Леонтьева, А. Р. Лурия / Л. С. Выготский. – М. : АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
3. Кочерган М. П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1997. – 400 с.

Summary

Glushchuk Svitlana. The importance of character of bilingualism while studying the language of regional communication in the Ukrainian Danube Region.

In this article we describe the experience on organizing the work concerning the characteristic features of bilingualism while studying the Russian language as the language of regional communication in the Ukrainian Danube region. There were suggested the most efficient methods of conducting such kind of work.

Keywords: bilingualism, the language of regional communication, transposition, orthographical skills.